Петро Бубній

Іван Франко: екскурс в нобеліану

Тернопільська асоціація нобелівських студій

Досліджується діяльність І. Франка як голови Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка в ознайомленні із лауреатами Нобелівської премії, аналізуються його переклади їх творів українською мовою, критичні погляди письменника на доробок нобеліантів, місце кожного з них у світовій літературі та культурі, їх вплив на розвій українського красного письменства. У сферу розгляду пропонованих питань введено перекладацьку, критичну та епістолярну спадщину І.Франка.

Передусім кілька слів щодо проблеми про подання на здобуття Нобелівської премії Івана Франка за 1916 р. Як відомо, 26 листопада 1915 р. професор із Відня Йосип Застирець німецькою мовою підготував клопотання з цього питання, назвавши І. Франка «найбільшим національним поетом свого народу», «поетом-титаном нації, що перевершив Шевченка». Проте австрійського доктора філософії підтримав тільки шведський історик Гаральд Гярне із Упсали та вчені Віденського університету. Інші європейські науковці від літератури, до яких звернувся Й. Застирець, навіть йому

не відповіли . Досі глибоко не вивчена українськими дослідниками ця ситуація із безпосереднім ознайомленням з архівами Нобелівського комітету в Стокгольмі. Всі посилаються тільки на те, що смерть стала на заваді до престижної номінації. До речі, нагорода з літератури за 1916 р. дісталася шведському письменникові Вернеру фон Гейденстаму, оповідання якого «Шведи на Україні», «Чиста біла сорочка» і «Гляди, отсе мої діти» переклав і написав передмову до них Великий Каменяр.

Принагідно варто зазначити, що Й. Застирець, працюючи викладачем рідної мови і літератури у Бережанській гімназії, 1902 р. видав у Львові книжку «Підручна історія руської літератури від найдавніших до найновіших часів». І. Франко як голова Філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові піддав цю працю нищівній критиці за фальсифікацію і перекручення фактів, порадивши молодому авторові «сісти і вчитися, вчитися від елементарних початків» . Й. Застирець сприйняв дошкульні слова із розумінням, не затаїв лихих умислів і, керуючись християнською мораллю, першим подав слово на високу відзнаку творчості нашого генія. «Літературна Україна» від 17 серпня 2006 р. опублікувала текст цього подання, в якому Й. Застирець із співчуттям писав на адресу Королівської Академії у Швеції про нелегке життя тяжко хворого Івана Франка, відзначив його заслуги на ниві світової літератури.

Великий Каменяр чи не першим прийшов до розуміння того, що з допомогою духовних надбань інших народів можна збагатити рідну культуру. У зв»язку з цим І. Франко надавав великого значення перекладній літературі. «Переклади чужоземних творів, чи то літературних, чи наукових, — писав він, — для кожного народу є важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духа, що в інших краях у різних часах причинялися до поширення просвіти та підіймання загального рівня культури».

Будучи поліглотом, І. Франко збагатив українську літературу перекладами найкращих зразків літератур світу, дбаючи, щоб кожен з них засяяв всіма своїми «оригінальними прикметами, основними особливостями її народного гумору і народного пафосу, властивостями її вислову, літературного стилю, поетичної техніки». Перекладацькою діяльністю він займався від шостого класу в Дрогобицькій гімназії до самої смерті. У його доробку знаходимо і переклади творів сучасників, які були у різні роки відзначені нобелівською премією. Це, зокрема, оповідання Анатоля Франса «Кренкебіль», казку Б'єрнстьєрне Б'єрнсона «Ліс» та уривок з другої частини драми «Понад наші сили», легенду Сельми Лагерльоф «Скарбничка цісаревої» та ін.

Іван Франко залишив також велику літературно-критичну спадщину про світову літературу. Він постійно цікавився творчим життям у багатьох країнах континентів, знайомився із досягненнями у сфері культури та науки, читав твори письменників в оригіналі і давав оцінку суспільним явищам. Адже кожне століття, на думку митця, несе новий поступ, розширює «поле людського знання». На цьому тлі вирізняється постать А. Нобеля, якого письменник називає «героєм техніки», іменем якого згодом буде названа найпрестижніша в світі премія. І. Франко у своїх дослідженнях також називає В. Рентгена, І. Мечникова, Р. Коха та інших вчених, чиї відкриття були відзначені нагородою Нобеля. Їх називає письменник інтелігентною суспільністю, що прокладає «широкий, вільний шлях свобідній думці, безмірно інтенсивній праці одиниці». Тож повз увагу І. Франка не пройшов президент США Т. Рузвельт — теж Нобелівський лауреат, який утверджував поступ американської нації. Письменник радив цей досвід використати в Галичині, щоб захистити українців від польського засилля.

Великий знавець світової літератури І. Франко називав творчість польського письменника Г. Сенкевича «великим талантом», що виріс на грунті позитивізму «під впливом російської беле-

тристики 60-тих років, яка займалася описом сільського життя». Він виділяє, як досягнення у творчості польського прозаїка, його перші новели «Нариси вугіллям» і «Янко-музикант» . Український письменник став на захист роману Г. Сенкевича «Камо грядеші» (1893-94), відзначеного 1905 р. Нобелівською премією «за видатні заслуги в галузі епосу». Італійський критик Антоніо Каваллі добачав у цьому творі тільки більш-менш вдалу переробку роману італійського письменника Александро Мандзоні «Заручені». І. Франко на сторінках журналу «Літературно-науковий вісник», 1901, 12 кн., спростував це необ'єктивне звинувачення критика і наголосив, що художні явища потрібно оцінювати «з їх внутрішнього ідейного змісту і їх артистичної композиції та викінчення».

Водночас І. Франко вбачав і тенденційність у висвітленні Г. Сенкевичем української історії, зокрема у романах «Вогнем і мечем», «Потоп» і «Пан Володієвський», в яких автор проявив «фальшивий тон, національну зарозумілість, нетерпимість, зневажливе ставлення до інших народів». Такий його «ворожий, ненависний напрям», на думку українського письменника, нічого доброго не принесе перш за все польській суспільності. І. Франко пояснює ставлення Г. Сенкевича до українців відсутністю «поміркованості естетичного суду» . Розвінчав письменник у 1907 р. й шовіністичні погляди Г. Сенкевича, який разом із композитором Я. Падеревським виступив на сторінках німецької газети «Die Zeit» із вихваляннням польського панства. Власне проти цього перед тим була спрямована стаття «Поляки — гнобителям» лауреата Нобелівської премії Б. Б'єрнсона, який розповів про жахливе життя галицьких селян під владою польських панів. І. Франко підтримав голос норвезького письменника на захист прав українського народу і засудив нікчемність домагань сильних проти слабких у статті «Три велети в боротьбі за карлика». «Велетнями» в ній названо згаданих діячів, «карликом» — народ Галичини.

Цікавою з погляду оцінки творчого шляху ряду датських, норвезьких письменників, що стали лауреатами Нобеля, видається стаття І. Франка «Юрій Брандес», в якій автор розкриває вплив цього відомого критика і теоретика літератури на формування молодої зміни, еволюції творчості старшого покоління митців. Це стосується таких письменників, як Б. Б»ернсон, Вернер Гейденстам, Кнут Гамсун, яким Ю. Брандес допоміг, як пише І. Франко, «змодернізуватися», зробив їх модними в тогочасній Європі. З поетичними, прозовими і драматичними творами цих авторів у перекладах на європейські, зокрема українську, мови був ознайомлений Великий Каменяр.

У критичному та епістолярному доробку І. Франка знаходимо імена нобеліантів Рене Сюллі-Прюдома, Редьярда Кіплінга, Пауля Гайзе, Карла Шпіттелера, Анатоля Франса. В одному тексті Кіплінг служить критикові для підтвердження думки: „чим довше письменник жиє, чим більше знає мов, чим менше сидить на місці, тим більше тих впливів» . У творчості П. Гайзе його захоплює те, що проза цього автора дійшла «до високого ступеня мелодійності та гладкості» , а проза А. Франса захоплює викінченою стилістикою. Невипадково твори цих письменників радить І. Франко молодій поетесі К. Попович, щоб вчитися майстерності на кращих тогочасних європейських зразках. Об'єктом захоплення для критика стала поема К. Шпіттелера «Прометей і Епітемей» (1881), яку назвав «найкращим його твором», і тішився, що його творчість набирала поетичної сили і увінчалася «Олімпійською весною», за яку його було короновано премією Нобеля.

І. Франко добре знав ранню творчість бельгійського письменника Моріса Метерлінка, який став одним із найяскравіших представників драматургії символізму. У листі до Михайла Драгоманова від 18 травня 1895 р. письменник зізнавався, що в журналі «Житє і слово» він друкував переклади з Метерлінка та інших модерністів. Крім того, І. Франко слухав лекції польського теорети-

ка Зенона Пшемиського (псевдонім — Меріам) про бельгійських символістів. «У дуже гарному перекладі, — ділиться він враженнями від виступу, -навів Міріам кілька уривків з «Теплиці» (назва збірки поезій Метерлінка — П.Б.), сповнену потягом до гострих контрастів», «до всього таємничого в людині». Складна символіка, містичні настрої нової літературної течії породили в Європі моду: хто не йде слідами Метерлінка та інших модерністів, — зазначає І. Франко, — «той не писатель, не варт доброго слова». Вона захопила і велику групу письменників Галичини, які об»єдналися у Львові під назвою «Молода муза». З її програмними засадами, в основі яких було містичне світобачення Метерлінка та його послідовників, сперечався І. Франко у статті «Маніфест «Молодої музи». З часом поступово творчі пошуки Метерлінка привели до створення справжнього шедевру світової драматургії — драми-казки «Синій птах» (1908) , в якій змальовано прагнення людини до щастя, її віру в перемогу над силами природи. Ця п»єса, як і вся творчість письменника, була відзначена в 1911 р. Нобелівською премією. І. Франко завжди підтримував нові повіви в літературному процесі, наголошуючи при цьому, що вони ніколи не підмінять талант, опертий на реальне життя. З такою міркою він підходив до оцінки творів М. Метерлінка та його сучасників.

Ще за життя І. Франка у 1912 р. премією Нобеля був удостоєний німецький драматург Гергарт Гауптман, п»єси якого були перекладені українською мовою, ставилися в театрах Галичини. Великий Каменяр читав його драми мовою оригіналу, називав опубліковані п'єси в альманасі Н. Кобринської «Наша доля» (1893), зокрема «Візник Геншель», «гарними перекладами». На думку критика, сам автор першими п»єсами, позбуваючись натуралізму і наближаючись до соціальних проблем, посів „чільне місце між німецькими драматургами і виявив справді драматичний талант». Глибокий аналіз його першого періоду творчості зроблено І. Франком у статті «Гергарт Гауптман, його життя і твори»,

опублікованій 1898 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». Автор дослідження досить широко подає життєвий шлях драматурга, докладно зупиняється на характеристиці таких п»єс, як «Перед заходом сонця», «Ганнуся», «Одинокі люди», «Ткачі», «Затоплений дзвін» тощо. В основі цих творів, — як узагальнює критик, — „сучасне життя з його болями і боротьбою». Із названих п'єс І. Франко виділяє «Одиноких людей» і «Ткачів», як найліпше з того, що написав Г. Гауптман «і з ідейного, і з технічного, літературного боку». І додає: «автор держиться цупко ідейного ґрунту, малює живих людей, проявляє знаменитий дар індивідуалізування». І. Франко вважає, що «з того погляду «Одинокі люди» навіть глибші, захоплюють ширший духовний горизонт, ніж «Ткачі». У цій статті критик завершує свій розгляд сподіваннями, що від Г. Гауптмана «можна ще ждати багато гарного і великого». І. Франко не помилився: драматург протягом довгого творчого життя написав ще ряд непересічних творів, які утверджували високі духовні ідеали, ставили надійну перепону насильству і ницості.

Про престиж Нобелівської премії І. Франко знав і вперше згадав її при розгляді поетичного доробку письменника Джозуе Кардуччі, назвавши його найвиднішим серед митців Італії. У листі до М. Павлика із Нагуєвичів 12 листопада 1882 р. писав, що „поробив студії над сучасною європейською поезією, прочитав дещо з Кардуччі». І. Франко відгукнувся некрологом на смерть поета на сторінках «Літературно-наукового вісника» за 1907 р. У некрологі відзначається, що поет вістря своєї лірики спрямував головно на боротьбу з клерикалізмом, що „мов змора висів над Італією, не допускаючи її до участі в поступовім ході людської думки», на прославлення Гарібальді в його прагненнях до об'єднання і визволення рідної країни. Разом з тим своїм поетичним словом він звернув увагу італійської суспільності на соціальне питання. Серед іншого — приємно повідомити, що Д. Кардуччі присвятив вірш нашій землячці Соломії Крушельницькій. На думку

І.Франка, прегарною формою і блискучими висловами визначалася його проза, монографії з літератури. Однак нагороду Нобеля Великий Каменяр вважав компліментом більше для прекрасної Італії, «ніж для особи Кардуччі, який на європейську суспільність ніякого впливу не мав, і хоча займає визначне місце в італійській літературі, все ж таки тут не зробив нічого такого великого, що запевняло б йому якесь виїмкове значення». Критика, як показав час, виявилася справедливою: нині ім'ям Д. Кардуччі більше цікавляться дослідники літератури, ніж читацький загал.

Некрологом на смерть ще одного лауреата Нобелівської премії, Теодора Моммзена, відгукнувся І. Франко в «Літературно-науковому віснику» за 1903 р. Наш письменник назвав його «одним із найбільших сучасних істориків», величезна творча спадщина якого не втратила свого значення і в наші дні. Німецький вчений всебічно дослідив історію Стародавнього Риму, його багатотомна праця відзначається оригінальністю форми і викладу, сприймається читачем як літературно-художній твір. І. Франко поряд з цим вказав на суб»єктивістський підхід Т. Моммзена, який свій ідеал «демократичної монархії» намагався утвердити прикладом суспільного розвою Стародавнього Риму. У праці «Моммзен і слов'яни» Великий Каменяр також піддав критиці шовіністичні погляди вченого у ставленні до слов'янських народів.

Аналізуючи художні твори, опубліковані на сторінках німецького журналу «Der Kunstwapt», який виходив у Дрездені у 1887-1893 рр., І. Франко виділяє рецензію на повість Берти фон Зутнер «Зброю геть!» , «спрямовану проти мілітаризму». Як відомо, австрійська письменниця і громадська діячка брала активну участь у пацифістичному русі і була в 1905 р. відзначена Нобелівською премією миру.

Не без підстав доцільно говорити про те, що І. Франко був ознайомлений із творчістю інших письменників, чий ужинок на літературній ниві увінчувався лаврами Нобеля. Зокрема, йдеться про

польського прозаїка Владислава Реймонта і його чотирьохтомну епопею «Селяни», переклад якої українською мовою опублікував побратим Каменяра письменник Михайло Павлик на сторінках львівської газети «Діло». Можливо, І. Франко цей твір читав і в оригіналі. В. Реймонт за нього отримав престижну нагороду 1924 р. Письменник знав і про творчість російського белетриста Івана Буніна, про це засвідчують спілкування із Михайлом Коцюбинським і Володимиром Гнатюком.

М. Коцюбинський залучав І. Буніна до участі у виданні збірки відомих письменників «Привіт Іванові Франкові в сорокаліття письменницької праці. 1877-1914 », на що майбутній нобелівський лауреат відповів В. Гнатюку, одному із її упорядників: «Дуже вдячний Вам за честь, за Ваше запрошення, з величезним задоволенням приймаю його, радію можливості посильно виразити свою увагу письменнику того народу, щирим другом якого я завжди був...»

Словом, Іван Франко глибоко знав і розбирався в складних питаннях літературного процесу, об»єктивно оцінював творчість багатьох зарубіжних письменників. Він перекладав і популяризував тих, хто отримав Нобелівську премію. Його різнобічна діяльність засвідчує широчінь інтересів митця в колі літератур світу, служить поглибленню зв»язків між народами у сфері культури, утвердженню загальнолюдських ідеалів.

Література

1. *В. Абліцов. Іван Франко претендував на Нобелівську премію. Літературна Україна, 11 березня 2010 р.*
2. *І. Франко. Зібрання творів у 50 томах. К.- «Наукова думка».- 1976-1986. — т. 33 — К., 1982.*
3. *Там же. — т. 25. — сс. 397-411, 476-478, 479-486.*
4. *Там же. — т. 45. — с. 292.*
5. *Там же. — т. 45. — с. 292.*

6. *Там же. — т. 45. — с. 357.*
7. *Там же. — т. 45. — с. 268.*
8. *Там же. — т. 45. — с. 344.*
9. *Там же. — т. 36. — с. 49.*
10. *Там же. — т. 50. — с. 590.*
11. *Там же. — т. 31. — с. 385; т. 50. — с. 590-591.*
12. *Там же. — т. 35. — с. 257.*
13. *Там же. — т. 31. — с. 40.*
14. *Там же. — т. 28. — с. 46-51.*
15. *Там же. — т. 31. — с. 35.*
16. *Там же. — т. 31. — с. 144-153.*
17. *Там же. — т. 47. — с. 335.*
18. *Там же. — т. 28. — с. 51.*
19. *М. Коцюбинський. Твори в семи томах. К. 1973-1977. — Т. 7. — с. 387.*